

Cuprins

Antoaneta Olteanu – Pladoarie pentru o antropologie a sănătății.....	7
Argument.....	11
Terapia și psihoterapia populară - un posibil punct de plecare pentru o antropologie a sănătății.....	17
A. Cuplul sănătate / boală - ordonatorul unui câmp epistemic Puncte de plecare pentru o antropologie a sănătății.....	25
B. Dinamica sistemului terapeutic în context cultural românesc și european.....	65
I. Repere mitologice. Sănătatea - un cadou al zeilor.....	71
II. Antichitatea greco-latină: știința sănătății.....	78
III. Sănătatea, dar mai ales „boala Evului Mediu”.....	80
IV. Sănătatea în literatura paramedicală.....	86
V. Literatura medicală românească de început.....	97
VI. Secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Un sistem popular terapeutic triplu articulat: magic, religios și etnoiatic.....	100
VII. Secolul al XX-lea - între descântec și computer.....	124
VIII. Sănătatea - o problemă de stat.....	142
IX. <i>Back to the future</i> . Medicina alternativă.....	152
X. Boala - forma elementară a unui eveniment.....	166
C. Corpul uman: legături cosmice. Sănătatea ca armonie cosmică (ocurențe benefice și tabu-uri). O abordare hermeneutică și antropologică a sacrului cu finalitate terapeutică.....	177
Antropologia sănătății din perspectiva magiei terapeutice. Ritualul magico-terapeutic și raporturile de putere.....	199
1. Psihoterapeutică magică a Vrăjitorului din Oz.....	200
2. Gestiunea puterii în magia terapeutică.....	211
3. Agresiunea magică: duelul ritual al forțelor beligerante.....	230

Interfețe ale antropologiei sănătății: religia populară și medicina populară. Sacroterapia.....	263
1. Sacroterapia. Sănătatea și terapia prin credința în Dumnezeu.....	264
2. Punerea în act a sacroterapiei.....	278
3. Sacroterapia - o dublă ofertă de echilibrare: comunicare cu sacrul și terapie restituțională.....	319
 Antropologia sănătății față în față cu medicina populară.	
Ansamblul cultural al leacului.....	329
1. Psihosomatica și psihoterapeutica.....	330
2. Medicina populară. Heteroterapii tradiționale.....	349
3. Leacul, mai mult decât medicamentul.....	359
 Noi cămăși pentru ciumă sau Sfântul Paracetamol.	
Piața postmodernă de terapii.....	369
Posibile concluzii. Omniterapia sau terapeutul dincolo de corpul uman. Actul terapeutic între privat și social.....	373
Bibliografie.....	415

Terapia și psihoterapia populară – un posibil punct de plecare pentru o antropologie sănătății

Noțiunea de *câmp geometric*, împrumutată din teoria matematică, pare a fi una dintre formulele fericite care pot defini configurația spectrală a ocurenței factorului boală, a repercusiunilor sale în mental, imaginar, cultural, comportamental, economic, politic etc., precum și a tehnicilor de anihilare a factorului perturbant, configurând procesul vindecării. Formula sentențioasă, cea care se construiește lingvistic și funcțional la intersecția experimentului științific și a observației epistemice cu praxisul terapeutic efectiv, fie el tradițional, fie actual, este cea care spune că nu există boli, ci doar bolnavi¹; paremiologia populară completează maxima, configurând prin multiplicitate nu doar categoria pacientului-receptor, ci și pe cea a terapeutului-performer: câte babe, atâtea vrăji. Câmpul geometric al bolii se dovedește așadar a fi un generator de alte subcâmpuri geometrice: al performerilor, al remediilor, al atitudinilor, al formulelor de vindecare. Citând exemple pertinente din istoria medicinei, Mircea Eliade demonstrează că se poate face o caracterizare a epocilor istorice și funcție de bolile predominante și de atitudinea față de aceste boli „structurale“, maladii specifice. Fiecare dintre aceste maladii nu face decât să exprime concepția fundamentală despre existență a epocii respective; astfel,

¹ David Le Breton ia în discuție această sintagmă, sugerând că predominanța succesivă a *bolii* sau a *bolnavului*, după caz, poate defini dihotomic epocile în care terapiile erau complementare unității corpului, sau, din contră, tehnicilor medicale care îl văd ca o sumă de componente: „telle est la contradiction majeure de toute médecine qui n'est pas celle de la personne: est-ce l'homme qui est malade ou tel de ses organes, telle de ses fonctions ? Est-ce le malade ou la maladie qu'il faut soigner ?“ (*Anthropologie du corps et modernité*, Paris, 1990, p. 80); la un alt pol al receptării, Mircea Eliade mărturisește: „unul dintre prietenii mei – non ignobilis medicus – o socotește (această formulă, n.n.) chiar drept ultimul cuvânt al științei medicale“ (Mircea Eliade, Ed. Univers, *Drumul spre Centru*, București, 1991, p. 90).

Antichitatea a fost marcată de lepră, care, în mentalul colectiv, corespundea destinului individual imuabil; Evul Mediu stă sub semnul ciumei, rodnică imagine a concepției tragice și sumbre asupra existenței, când fiecare om pare a avea blestemul său; libertinajul, întruchipat mai ales de femeia curtezană a Renașterii, are drept reflex apariția și incidența exacerbată a sifilisului; Romantismul, cu tot patetismul său funciar, se regăsește plenar în tuberculoză, cea care va deveni și la propriu și la figurat „boala socială” a epocii, urmarea mizeriei urbane produse de revoluția industrială; epoca modernă a stat ani de zile sub semnul cancerului, maladie receptată la intersecția spiritului modern cu un anume irațional, atât științific, cât și filozofic²; în fine, am completa noi, SIDA pare a fi o emblemă morbidă, dar reală, a vremurilor postmoderne, urmare a unei industrializări excesive și a unei radicalizări masive a atitudinilor societății de consum față de aspecte ale corpului uman și sănătății.

Concluzia pare a fi, în final, una deloc surprinzătoare, chiar dacă de mare impact: postmodernismul, ca atitudine culturală și ca *Weltanschauung*, poate fi definit și prin aderența la un anume raport al omului față de maladie și comportamentul maladiv: dacă epocile mai vechi dezvoltau ideea de boală, adică de tip, de categorie generală, cea în funcție de care puteau fi definiți toți membrii comunității, adică toți potențialii bolnavi, acum primează ideea de individual, de diferență, fiecare bolnav fiind o altă entitate organică, ce presupune un alt răspuns la boală. Maladiile devin doar scheme vagi, care nu pot defini bolnavul prin criterii de apartenență; fiecare individ potențial bolnav este singular în felul său, fiecare creându-și propriul sistem de raportare și de asumare a bolii. Aceasta este, de altfel, și cauza recursului la o multitudine de terapii și psihoterapii, tactică proprie vremurilor în care trăim, în care același bolnav poate opta, în egală măsură, și pentru terapii naturiste, chiar cu componentă magico-religioasă rituală, dar și pentru tehnici medicale avangardiste, de tipul transplanturilor sau inseminărilor artificiale. Eliade se oprește asupra unui caz, asupra unui sistem psihoterapeutic promovat în epoca modernă și practicat acum pe scară largă: este vorba despre psihanaliză³, unul dintre acele cazuri în care fiecare bolnav își vede altfel boala și, mai mult, reclamă un tratament diferențiat din partea psihanalistului, cel care va clădi sistemul terapeutic

² Mircea Eliade, *Drumul spre Centru*, Ed. Univers, București, 1991, p. 91.

³ *Idem*, p. 92.

în funcție de povestea bolii fiecărui pacient, poveste presupunând toată gama de angoase, de insatisfacții, de obsesii, de porniri personale sau de momente de cotitură din viața pacientului singularizat. Psihanaliza se autodefineste, de altfel, ca o realitate terapeutică a vremurilor moderne, definind, la rândul său, pe toți indivizii în potențiali pacienți, pentru că, dacă ar fi să extindem conceptele și metodele psihanalizei, am ajunge la concluzia că toți oamenii sunt bolnavi, într-o formă sau alta; mai mult decât atât, nici unul dintre acești bolnavi nu este perfect recuperabil, pentru că limita precisă între sănătate și boală a dispărut, iar medicul psihiatrist nu mai este temerarul hotărât să câștige bătăliile cu boala, ci doar terapeutul care acceptă anarhia din bolnav și mizează pe semnarea unui armistițiu cu bolnavul și boala sa personalizată.

Marele câștig al analizei lui Eliade este însă acela că istoricul religiei se dovedește a fi un acut observator al momentului⁴: el observă că acest primat al bolnavului tinde să fie depășit, pentru că medicina dintre milenii începe să accepte o reconciliere publică cu medicina tradițională, astfel încât, treptat, își face loc în concepția medicală asupra bolii și a răspunsurilor corpului uman la boală un soi de neohumorism, o încercare de revigorare a concepțiilor antice hippocratice asupra terapiei. În condițiile în care schimbările sunt mult prea alerte, iar rupturile sociale sunt tot mai abrupte, omul mileniului trei simte nevoia reîntoarcerii la natură, la echilibru, la balansul firesc al cosmosului. Iar această construcție mentală se suprapune perfect peste concepția hippocratică asupra sănătății, care nu era altceva decât o armonie perfectă între zonele siderale, climatele terestre și umorile umane. Boala este, acum, din nou relaționată – chiar dacă, uneori, doar simbolic – cu cosmosul, iar bolnavul este solidarizat cu realitățile organice și climaterice care-l preced și îl determină. Este un semn al reîntoarcerii la viața ritmică, organică, a universului, la necesitatea de aderență a omului la un întreg armonios, care este Cosmosul, și la perfectă calibrare a corpului în funcție de energiile universului. Momentul în care se vede cel mai bine această simbioză este acceptarea – nu doar din partea bolnavilor, ci și din partea medicilor – a unei orientări medicale foarte bine denumită, de altfel, medicină alternativă, dispusă să îmbine remediile și aparatura complexă a medicinei moderne cu principii ale medicinei tradiționale.

⁴ *Ibidem*, p. 93.

Referențialul asupra căruia ne-am propus să ne oprim este, așadar, unul extrem de vast, un adevărat câmp geometric cu o infinitate de puncte subordonate; tocmai de aceea, am considerat că sunt necesare cel puțin trei precizări, în preambulul analizei efective pe care o propunem:

A. Elasticitatea și cuprinderea domeniului de referință ne obligă la abordări multidisciplinare, care să acopere multiple perspective de deconstrucție a subiectului. Utilizând sugestiile lui Claude Lévi-Strauss, potrivit cărora disciplina ultimă, cea mai amplă și, deci, beneficiind de cele mai multe metode și tehnici de lucru, potrivită să descrie omul în ansamblul său, ar fi antropologia, propunem o abordare antropologică a cuplului sănătate/boală și a structurii matriceale de terapii aferente, care să se centreze pe observații oferite de etnografie, folclor și etnologie, dar care să nu negligeze nici propunerile sociologiei, psihologiei, istoriei, istoriei mentalității, științelor politice. Trebuie avut în vedere că se vorbește tot mai des și tot mai pertinent despre *dimensiunea socială a maladiei, despre atitudinile culturale față de boală, despre sincretismele medico-magico-religioase de tratament, despre ansamblul cultural al leacului sau despre raporturile de schimb ale paradigmei terapeutice: performer/emisător, beneficiar/receptor, cod cultural de decriptare a schemei terapeutice, act (psiho)terapeutic*. Mai mult decât atât, abordările recente ale subiectului au demonstrat că nu numai boala este în atenția omului, ci că se vorbește tot mai mult despre o atitudine coerentă față de sănătate; una dintre analizele de referință ale fenomenelor conexe actului de terapie, realizată pentru spațiul cultural francez centrează discuția tocmai pe acest primat al sănătății, în raport cu boala: „la maladie fonctionne comme signifiant social: elle fait l’objet de discours qui mettent toujours en cause l’environnement au sens le plus large. Ces discours varient avec la période historique et la situation sociale et professionnelle de ceux qui les tiennent. Enfin, on a assisté, dans les vingt dernières années, à un phénomène radicalement nouveau: le discours sur la santé, à la fois chez les utilisateurs de la médecine et chez les représentants officiels de la politique médicale, a tendu à se substituer au discours sur la maladie”⁵.

⁵ M. Augé, C. Herzlich, *Introduction*, în *Le sens du mal. Anthropologie, histoire, sociologie de la maladie*, Éditions des Archives Contemporaines, Paris, 1994, p. 11.

În context, am provocat o discuție referitoare la structurarea unui câmp epistemic propriu prin activitatea productivă a acestui cuplu definitoriu pentru existența umană, sănătate/boală, trecând în revistă principalele orientări în domeniu. Susținem, apoi, în concluzie – iar lucrarea de față încearcă, prin metode variate, dar cele mai multe avându-și punctul de pornire în demersul etnologic – să argumenteze necesitatea construirii unei **antropologii a sănătății** (mult mai profitabilă, credem noi – și explicăm acest lucru la locul cuvenit – decât o antropologie medicală, a bolii, a corpului sau fizică) și în spațiul românesc, dat fiind faptul că, până la această oră, literatura de specialitate autohtonă nu înregistrează un astfel de demers coerent susținut sau argumentat.

B. Atitudinile față de boală, așa cum arătam și mai sus, structurează un anume mod de existență și de asumare a sa. Tocmai de aceea am considerat utilă, ca preambul al discuției despre definirea mentalitară și socială a vindecării, o marcă a **dinamicii atitudinilor umane față de cuplul sănătate/boală** de-a lungul devenirii umane, în context european și în arealul românesc. Istoricul metodelor de tratament ne oferă posibilitatea de a marca axiologic încă o dată informațiile oferite de istoria orală, de literatura paramedicală sau de folclor, dar și utilitatea interpretării datelor etnologice în simbioză cu observații ale medicinei, farmacologiei, biologiei, sociologiei, istoriei religiilor, studiului imaginarului colectiv, analizei politice etc.

Este vorba, așadar, de o primă secțiune de analiză diacronică a atitudinilor umane generate de raportarea la cele două stări; se demonstrează astfel cum raportarea la boală și la vindecare secționează mentalul colectiv și comportamentul uman, dislocând energii imense canalizate către refacerea stării de bine a organismului. Atitudinile față de sănătate sunt complementare unor atitudini preferențiale față de corp, astfel încât palierul terapeutului va copia îndeaproape deschiderea/închiderea manifestate față de corp. A avea un corp va aduce după sine o terapie diseminată, fragmentată, centrată strict pe părțile corpului, văzut ca o mașinărie, în vreme ce a fi un corp va presupune o terapie concentrată pe unitatea corpului și a spiritului, pe integrarea perfectă a acestuia în totul universului și pe comuniunea omului cu forțele protectoare ale naturii. În fine, demersul diacronic va demonstra apropierea sau depărtarea omului

de tainele trăirii universale, în funcție de predominanța remediilor medicale, științifice, sau a celor magico-rituale.

C. Terapeutica și psihoterapeutica populară, ca sistem dinamic și unitar fundamentat pe cadrele unui mentalități colective care postulează unitatea armonică a întregului univers și, deci, și perfecta integrare a omului în ordinea acestuia, conservă această dimensiune a sănătății, văzută ca un principiu cosmic⁶, ca o perfectă echilibrare între stările omului și cele ale universului. În această ordine mentalitară, terapia este acceptată tocmai ca una dintre „șansele” realinierii omului la sănătatea cosmică, după depășirea episodului de destabilizare fizică și psihică a individului afectat de boală. Descrierea sănătății ca un principiu al armoniei cosmice, care să pună în valoare și legăturile corpului uman cu natura înconjurătoare ar putea constitui incipitul unui demers de hermeneutică sau chiar etno-hermeneutică⁷ a sacrului cu finalitate terapeutică, adică o secțiune a unei hermeneutici în sensul său cel mai larg, integrator, despre care vorbea Mircea Eliade. Mergând pe linia lui Eliade și Durand, considerăm că această secțiune a studiului nostru – bazându-se pe ocurențe benefice și tabu-uri impuse de terapia populară în atingerea scopului final al procesului de vindecare, care, în sfera mentalului ce acoperă trăirea interioară a omului din comunitatea tradițională, nu este doar starea optimă a corpului, ci, mai ales, buna simbioză a acestuia cu sufletul, dezvoltarea armonioasă a

⁶ Descrierea unei relații a omului cu cosmosul, decantată strict prin cadrele stării de sănătate – văzută ca principiu general ordonator – și plasarea unui asemenea segment în prelungirea unor secțiuni introductive (cum sunt cea a fixării cadrelor teoretice pentru discuția provocată de necesitatea unei antropologii a sănătății și cea a istoricului problemei, cu dinamica atitudinilor față de sănătate), poate părea forțată; probabil locul său ar fi mai degrabă în preambulul capitolului următor, cel al perspectivei magice asupra sănătății și a vindecării magico-rituale. Am considerat însă că plasarea unei asemenea idei în deschiderea lucrării de față servește la conturarea unei mai coerente viziuni de ansamblu asupra a ceea ce înseamnă, pentru societatea tradițională și, parțial, pentru societatea postmodernă, suprapunerea modelului vindecării peste modelul ontologic general, cel al echilibrului omului cu cosmosul, cu natura, cu întregul lumii, și care constituie, în fond, baza mentalitară a terapiei și psihoterapiei populare.

⁷ Termenul este reținut, în contextul culturii spirituale tradiționale magico-mitologice, și de *Dicționarul de etnologie* al lui Romulus Vulcănescu (Ed. Academiei, București, 1979, p. 113).

acestui în raport cu dinamica universului și integrarea corpului uman în trăirea și ființarea universală – se subordonează perfect unei hermeneutici/antropologii profunde. În accepțiunea celor doi autori citați, hermeneutica (zisă „profundă“) este o metodă complexă, care uzează de interdisciplinaritate, o metodă prin care fenomenele și faptele arhetipale de cultură investigate în cadrul lor istoric și cronologic sunt integrate în istoria devenirii și astfel demersul hermeneutic devine o analiză și o interpretare axiologică a arhetipurilor culturale, a simbolurilor și hierofaniilor, a miturilor și riturilor, adică, în mare, a sacrului și profanului⁸. O analiză hermeneutică a scenariilor magico-mitice, religioase sau magico-medicale ar trebui așadar să interpreteze aceste relații discrete de armonie și comuniune pe care omul, ca microcosmos biologic și spiritual, le întreține cu macrocosmosul, în toată integritatea sa, prin numeroase categorii de remedii terapeutice din sfera mineralului, a vegetalului sau zoologicului, din activitatea astrelor sau din relaționările realității cu imaginarul mitologic. Considerăm ca imperios necesară această abordare hermeneutică a sănătății, văzută la intersecția sacrului cu profanul, în condițiile în care întreaga concepție tradițională despre sănătate se forjează pe acest model al echilibrului general, păstrat de forțe intime, sacrale, benefice.

⁸ Gilbert Durand, *Mircea Eliade și antropologia profundă*, în *Secolul 20*, nr. 2-3/1978, p. 32-33.

A. Cuplul sănătate/boală – ordonatorul unui câmp epistemic.

Puncte de plecare pentru o antropologie a sănătății

Sanitas et intellectus duo bona sunt in vita /
Sănătatea și inteligența sunt cele două bunuri ale vieții
(din paremiologia medievală)

Sănătatea și boala s-au impus, în studiul antropologic, ca obiecte bine definite în procesul de cercetare, doar în a doua jumătate a secolului trecut, dar, practic, toate abordările antropologice de factură largă au ținut seama, la un moment dat, de atitudinile individuale sau societare față de apariția și incidența bolii. Sfera terapeuticului și a tuturor implicațiilor sale cotidiene sau ocazionale a fost abordată mai ales din perspectiva temelor de magie și/sau vrăjitorie. De la clasicii James Frazer și Claude Lévi-Strauss, până la contemporanii Jeanne Favret-Saada, Claudine Herzlich sau Marc Augé, magia terapeutică a secționat atitudinile umanului față de intruziunile supraumanului, demonstrând că este una dintre posibilitățile cele mai incisive și mai eficiente de dialog ale omului biologic și social cu supranaturalul și de explicare a acestuia. Acest lucru a fost posibil mai ales pentru că în societățile arhaice boala se subordona unor principii mai generale, consecutive răului, nenorocirii, dezechilibrelor organice sau cosmice. Fără a fi individualizată tranșant, pentru început, nici în studiile de antropologie socială sau culturală, boala a fost prezentată de cercetători ca una dintre acele manifestări nefaste care pot avea repercusiuni nu doar în viața individuală, ci și în relațiile sociale. Ulterior, boala a fost relaționată cu sănătatea, conturând o viziune sistemică bine articulată, pe principii duale, de același ordin cu dezechilibrele față de echilibre, de moarte față de viață sau de infertilitate față de fertilitate.

Dincolo de apanaje ale sacrului ordonator benefic sau malefic, raportul dintre sănătate și boală a fost imediat resimțit nu doar ca unul